

2018-19

2018-19

Issue - XV, Vol. IV
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS

IMPACT FACTOR
3.92

ISSN 2231-6971
Pub. Date 15 July 2018

36

४

शिवाजी महाराजांचे कृषीविषयक धोरण

डॉ. लौ. लौ. वरु
इतिहास विभाग प्रभूत्व,
डॉ. एन. एन. सिन्हा महाविद्यालय
फाटुर, जि. अकोला (महाराष्ट्र) भारत

Research Paper - History

प्रस्तावना :

भारत हा प्राचीन काळापासूनच कृषीप्रधान देश आहे. त्यामुळे या देशात शेती करणारा शेतकरी या देशाचा आर्थिक कणा आहे. म्हणूनच या देशाची समृद्धता शेती व शेतकऱ्याच्या समृद्धतेवर अवलंबून आहे. मात्र वास्तविक स्थिती अशी आहे की, या देशाचा कणा असलेली शेती संकटात आल्याने शेतकऱ्याचा आज जीवन संघर्ष कठीन बनून त्याच्यावर आत्महत्या करण्याची वैल आली आहे. एनसीआबी-२०१० च्या रिपोर्टनुसार भारतामध्ये आतापर्यंत दोन लाख सतरा हजार शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या असून दररोज सरासरी शेचाळीस शेतकरी आत्महत्या करीत आहेत. प्रामुख्याने यासाठी आपल्या सरकारची, राज्यकर्त्यांची कृषीविषयक निती मोठ्या प्रामाणात कारणीभूत असल्याचे निष्कर्ष आहेत. परंतु सतराव्या शतकामध्ये हिंदवी स्वराज्याची निर्मिती करणाऱ्या छत्रपती शिवाजी महाराजांनी मात्र आपल्या प्रशासनामध्ये कृषी विकास व शेतकऱ्याचे हित या बाबींकडे विशेष लक्ष्य दिले होते. त्यांच्या प्रशासनाचे रयत कल्याण हेच महत्वाचे लक्ष्य असल्याने त्यांनी यावेळी शेती व शेतकरी यांच्यासाठी विशेष योजना राबविल्या होत्या. त्या पुढील प्रमाणे -

शिवपूर्वकाळातील शेती व शेतकऱ्याची स्थिती :

मोगलशाही, निजामशाही व आदिलशाही अशा तीन शासकाच्या सततच्या आक्रमणामुळे महाराष्ट्रातील शेती व शेतकऱ्याची मोठी दयनीय अवस्था झाली होती. स्वराज्याचा केंद्रबिंदू पूणे परिसर तर अत्यांत ओसाड बनला होता. अशा अवस्थेत मुस्लिम राज्यकर्ते व सरदार यांना प्रजेशी,

1985-01-01

1

तीव्रतावाची लिंग कृष्णसा अपारणेची होणारेही देख-देखे नव्हते. या देशाच्या राज्यकारतीचा
सुरक्षा अभिकारातील आवाहनाचे देख-देख उत्तमतेचा कर अधिकारातील वारदविणे. अन्याची
हातुकी असुण असपरावाईस-दीवां आवाहनाचे देख-देख उत्तमतेचा वारदविणे. त्यामुळे यावेळेचा शेतकी
हातुकी असुण नव्हते. तरी गावाच्या वारदविणीचा उत्तमतेचा वारदविणे होते. त्यामुळे यावेळेचा शेतकी
हातुकी असुण नव्हते. या देशाच्या राज्यकारतीचे दुखाळी परिस्थिती नियम
या विभागाचा ए-टेक्स आवाहन देख-देख होते. अद्युते हमीन लाहोरीने १६३० चे
संस्कार उत्तमतेचा लेण्डरीची इकाई असली याही दाईट होत असे. अद्युते त्याहीपुढे स्वतःच्या पुलाचे पूरकांजुली
देखियावील दुखाळाची देख-देख शर्तीन मार्गाची कुआंची आणि त्याहीपुढे स्वतःच्या पुलाचे पूरकांजुली
स्थापनाची हिंमत याचे लागले होत. फीटर मुळी आणि वर्णियर म्हणतात. शहाजहान काजाल गों
क्षालाकडे जाणे लागली होती आणि अपली कराच्या शेजाने घर लागली होती. देश उत्तमतेचा
लागला होता. म्हणजेच शिधाईचाळात दुखाळाने. ऐसांक आपरीने जनता अडवणीमध्ये साप्त
लागली होती. मात्र त्याच्याची भुरियम अधिकारी, देशमुख, देशपांडे सारखी वतनदाव भडकी
जनतेच्या शोषणामध्ये अंजियाल उणीच ठेवत नव्हती. सहाजिक यावेळी शेतकरी प्रजा खुदासीन क
चरित्री घनली होती.

मिथाजी भहाराजांची होती सुधारणा निती :

શિષ્ટાંગ મહારાજાની દરતા હું. શિવાજી મહારાજાચ રાજ્ય ધારા જિલ્હયાંથે હોતે, રચતેચા રાજા શિવચ્છ્રપતીચ્યા યા સ્વરાજ્યાચા ઉદ્દેશ ધર્મ, સંસ્કૃતીચે રક્ષણ કરુન પ્રજાકલ્યાણ સાધને હા હોતા. શિવકાળાતહી બહૂતાંશ પ્રજેચા શેતી હાચ મુખ્ય વ્યવસાય હોતા. ત્યામુલે શેતીચ્યા સ્થિતીવરચ પ્રજેચી સ્થિતી ઠરણાર હોતી યાચી જાણીવ અસણાન્યા મહારાજાની શેતી સુધારણેલા પ્રાધાન્યક્રમાને ગતી દિલી. ત્યાસાઠી પ્રામુખ્યાને ખાલીલ યોજના રાવવિલ્યા આહેત.

जमीन लागवडीकरीता प्रोत्साहन :

आपल्या राज्यातील प्रजेला पुरेशा अन्नधान्यासाठी निर्माण करणे व शेतकऱ्याला उत्पन्नाचा स्त्रौत उपलब्ध करून देण्यासाठी महाराजांनी जाणिवपूर्वक अधिक जमीन लागवडीखाली आणण्याचे प्रयत्न केले. त्यासाठी पडित जमीन दुरुस्ती, नापपीक जमीन सुपीक बनविण्याचे प्रयत्न करून त्यासाठी शेतकऱ्याला विशेष सवलती दिल्या. त्यामुळे लागवडीखालील जमीनीचे क्षेत्र वाढून उत्पादनातही वाढ होवू लागलो.

माफक कर आकारणी :

आजच्या काळाच्या संदर्भात शिवकाळातील साज्याचे कर प्रमाण अधिक वाटत असले तरी शिवाजीने त्यावेळी अण्णाजी दत्तोच्या नेतृत्वाखाली जमीनीचे मोजमाप करून सारा आकारला होता. त्यावेळच्या स्थितीत शिवाजीने ३३ टक्के सारा आकारला होता. हा सारा वसूली संदर्भातील जी जुलूम जबरदस्ती होती ती बंद करण्यासाठी महाराजांनी खतंत्र अधिकाऱ्याची नियुक्ती केली. अडवणीच्या, दुष्काळी काळात किंवा शेतीच्या लागवडीसाठी प्रोत्साहन म्हणून सान्यामध्ये माफी

किंतु शेतकऱ्यांची लागत आवश्यक नाही.
शेतकऱ्यांची लागत :

खारा पिंड अद्याचा शेतकऱ्यांची लागत तो अवलंबनातील असेही लागतीची नाही. हीषी जागीची ऐच्युन महाराजांची एखाद्या भूमी दूसरांना देण्याची किंवा भूमीची निवासाची काप्रतापाचाची भूमी काप्रती अशाव्यय असल्यास आणा. शेतकऱ्यांची भूमीकी काप्रतीची असेही लागत निवासाची भूमी आवश्यक नाही. शेतकऱ्यांची भूमीकी काप्रतीची असेही लागत निवासाची भूमी ईतज्जीडी. विविधांने, नागर या प्रस्त्रींनी अमुळ महाराजांची लागत निवासाची भूमी शेतकऱ्यांची लागतीची विविधांची असल्यामुळे, खुलीच्या लागतामुळे एखादा जीवनात्मक लेवू लाभत असेही तर त्यांना, किंवितीची नाही दिली. याच आज याकडे दूसरी लोताला दिलत आहे.

ओळित जमीनीसाठी घोरसाहन :

स्वराज्यातील शेतकी पिसर्गाविश्व अवलंबून असल्याने निवासाचा डाकीपणाचा फटका नेहमीच शेतकीला बसते असे याची जागीच्या राजाता जागीच होती. म्हणूनच त्यांनी जलसिंधन शेतकीसाठी महस्याचे मानले. त्यानुसार त्यांनी शिवायुरास आव्याकर आंवराईसाठी काळावा खोलग्याचे काम हाती घेतले. पाटबंधारा बांधून पाणी शेतकीसाठी वापरण्याचा त्यांनी शेतकीसाठी इनाम दिया. कालव्याच्या पाण्याचा अपव्यय होवू नये म्हणून शेतकीसाठी दर भाठ दिवसांनी एकदाच पाणी वापरण्याचा आदेश १५/०२/१६५० ला काढला होता.

शेतकीपुरक व्यवसायाची व्यवस्था :

महाराजांनी आपल्या स्वराज्यातील शेतकी मोठ्या प्रमाणात कोरडवाहू असल्यामुळे शेतकरी व शेतमजूराला पूर्णवेळ हाताला काम देवू शकत नाही. यामुळे शेतकरी, शेतमजूराला सहा ते आठ महिने बेकारच राहावे लागते. त्यामुळे आर्थिक चणचण वाढते हे जाणले होते. म्हणूनच त्यांनी स्वराज्यामध्ये रोजगार उपलब्ध करून देण्यासाठी कसोशीने प्रयत्न केले. त्यानुसार आरमार बांधणी, पायदळ उभारणी सुरु केली. याचबरोबर किल्ले बांधणी व दुर्लस्तीचे कार्य सुरु केले. त्यामुळे हजारो लोकांना रोजगार स्वराज्यातच मिळाला त्यामुळे परमुलखी नोकरी करणे व बेकार राहणे बंद झाले.

शेतकरी पुत्रवत मानले :

महाराजांची रयतेप्रति, शेतकन्याप्रति कशी दृष्टी होती हे त्यांच्या जीवनातील विविध निर्णय व आज्ञेवरुन लक्षात येते. प्रभानवलीच्या रामाजी अनंत या सुभेदाराला पाठविलेल्या आज्ञापत्रात महाराज म्हणतात, एका भाजीच्या देठासही तू मन दाखविता कामा नये, रयतेचा वाटा रयतेस जावा व सरकारचा वाटा सरकारास मिळावा, असे तू वागावयास हवे, रयतेस काडीचाही त्रास देता कामा नये, तू जर गैर वागलास तर साहेब तूजवर राजी नाहीत असे समजून घ्यावे. अशाप्रकारची

शोकन्यासाठी महाराजांनी शतकरी शेतकी होती.
सांदर्भ :

शिष्टकाळानंतरी जवाहरलाल आंतरिक सारखीच सुल्तानी आणि आरमानी संकटात शेतकी सापडली होती. ज्ञानपूर्ण शेतकीर व्यवस्थेन असलाई शेतकी प्रजा हतवत आली होती. परंतु यावेळी दृष्टव्यात आलेल्या ज्ञानाते शेतकीकाळा जीवनाता उभारणी देण्याचा महत्वाचा प्रधान केला. उभारण्याच्या रुग्णांपूर्वीत व उत्पन्न वाहीकरिता प्रथम त्यांनी लागवडीखालील जमीनक्षेत्र प्राढविण्याचा फृश्यत्व केला. ज्ञानपूर्ण कारणाच्या ओङ्गणाने अडवणीत रागडलेल्या शेतकऱ्याचा करवाचा भार कमी करण्याचा भोला घेतल्या केला. आज प्रत्यक्ष शेतकीवर कर कमी असला तरी शेतकऱ्यांच्या निर्माण होत आहे. म्हणून शेतकरी संकटात येत आहे. अशा संकटकाळातही शेतकऱ्याचा जीवनाला किंमत देवून त्याला आयुष्यातुन उढून देता त्याला आत्मविश्वासाने उभे करण्याचा खरा प्रयत्न महाराजांनी केला. सिंचनाचे क्षेत्र असो वा पूरक रोजगार उपलब्धी असो प्रत्येक क्षेत्रामध्ये प्रजाहीत महत्वाचे मानूनच त्यांनी प्रत्येक निर्णय घेतला आणि जनकल्याण साधले. म्हणूनच शिवाजी महाराजांच्या नावावर राजकारण करून शेतकऱ्याच्या आत्महत्येला मोठ्या प्रमाणात जबाबदार असणाऱ्या राज्यकर्त्याना शिवाजी महाराजांचा हा शेतकीविषयक दृष्टीकोन अभ्यासावा, अनुसरावा लागेल. निश्चितच तो शेती आणि शेतकऱ्यापुढील समस्या सोडविण्यासाठी प्रेरणादारी व मार्गदर्शक ठरेल एवढे निश्चित.

संदर्भ सूची :-

१. पवार डॉ. जयसिंगराव, मराठी सत्तेचा उदय, जमनदास अँड कंपनी प्रकाशन मुंबई १९८८ पृ. २९६
२. नाथुर डॉ. एल.पी. व भांडोत प्रो. एम.एल., शहजहाँकालीन भारत, पंचशील ध्रकांश, जयपूर २००७ पृ. १०३
३. महाजन व्हि.डी., मध्यकीन भारत, एच. चंद्रा अँड कंपनी नई दिल्ली २००७ भाग २ पृ. ९०७
४. कुलकर्णी अ.रा., अशी होती शिवशाही
५. खोबरककर डॉ. वि.गो., शिवकाल भाग १, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ मुंबई २००६ पृ. ५६३
६. सरदेसाई गो.स., मराठी रियासत खंड २
७. सरकार जदुनाथ, मराठों का नवीन इतिहास खंड १
८. आठवले सदाशिव, मराठी सत्तेचा विकास आणि जहास
९. राजवाडे वि.का. संपा., मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने खंड १५, १९९२ पृ. ८८